

ТЕМА 5. ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ ТА ПРАВА НОВІТНЬОГО ЧАСУ

ЗМІСТ

1. Формування та розвиток радянської держави та права. Утворення СРСР
2. Державно-правовий розвиток країн світу після Першої світової війни
3. Державно-правовий розвиток країн світу після Другої світової війни

1. Формування та розвиток радянської держави та права. Утворення СРСР

Створення радянського державного апарату.

Другий Всеросійський з'їзд Рад, який відкрився ввечері 25 жовтня (7 листопада) 1917 р. у Смольному, де перебували Петроградська Рада і Центральний Комітет партії більшовиків, відіграв важливу роль у створенні Радянської держави та права. Важливо зазначити, що за партійним складом із 650 делегатів з'їзду більшовиків було близько 400, есерів і меншовиків (які представляли інтереси селянських рад Росії) - 40-80.

З'їзд прийняв ряд документів, в основі яких лежали головні ідеї більшовицької фракції РСДРП:

1) **відозва «Робітникам, солдатам і селянам»** про перехід усієї державної влади в країні до Рад робітничих, солдатських і селянських депутатів. У ній виокремлювалися конкретні завдання радянської влади у центрі і на місцях;

2) **Декрет про мир**, який одночасно був декларацією, зверненою до всіх народів світу. Він проголошував засади зовнішньої політики радянської держави, давав визначення справедливого і демократичного миру без анексій (захоплення чужих земель і насильницького поневолення інших народів) і контрибуцій (компенсації, яку держава-переможниця стягує з переможеної країни). Скасовувалася таємна дипломатія. Декрет звертався не лише до урядів, а й до народів, особливо до робітників трьох провідних країн - Англії, Франції та Німеччини - з пропозицією довести до кінця справу миру і, водночас, звільнення трудящих від будь-якого рабства та експлуатації. Радянський уряд не вважав указані в декреті умови миру ультимативними і погоджувався розглянути будь-які інші умови (в подальшому це привело до Брестського миру);

3) **Декрет про землю**, який оголосив про скасування поміщицької власності на землю і перехід її в руки народу без будь-якого викупу на засадах зрівняльного землекористування. Цей декрет - дітище Селянського з'їзду Рад, який склав Селянський наказ про землю ще влітку 1917 р. під керівництвом найбільш впливової серед селян партії есерів. До нього увійшли 242 накази селян, які виражали вимогу про скасування поміщицької власності на землю, а також ліквідацію права власності на землю. Принцип зрівняльного землекористування не схвалювався більшовиками, але оскільки більшість селян висували саме цю вимогу, її було прийнято і закріплено в декреті. Відповідно до Декрету про землю пропонувався вільний вибір землекористування: подвірний, хутірський, общинний, артільний, залежно від рішення громади села. Підлягали конфіскації кінні заводи, племінні тваринницькі господарства, які переходили у користування держави або общини.

Поряд з названими декретами з'їзд прийняв ряд постанов: про скасування смертної кари на фронті, про негайний арешт О. Ф. Керенського, про утворення в армії тимчасових революційних комітетів, про перехід влади на місцях до Рад, про

боротьбу з контрреволюційними виступами і забезпечення революційного порядку та ін.

Проголосивши встановлення влади Рад, 2-й Всеросійський з'їзд Рад утворив для управління країною, аж до скликання Установчих зборів, тимчасовий робітничий і селянський уряд - **Раду Народних Комісарів (РНК)**, яку очолив Ленін.

Обрав з'їзд і ще один новий керівний орган - **Всеросійський Центральний Виконавчий Комітет (ВЦВК)**, головою якого було обрано Л. Б. Каменева. Цим ліквідовувалися повноваження попереднього ЦВК, обраного на 1-му Всеросійському з'їзді Рад, оскільки його члени не визнавали декретів і програми нової влади. Так само ліквідовувалися повноваження всіх комісарів і голів, призначених попереднім ЦВК, в армії та на місцях. ВЦВК другого скликання складався з 362 більшовиків, 29 лівих есерів, дев'яти соціалістів і одного максималіста.

Одразу ж після 2-го з'їзду Рад у центрі й на місцях під керівництвом партії більшовиків почалося пристосування старого державного апарату та створення нових органів влади і управління.

Листопадова криза не змогла зупинити створення нових органів влади і управління. ВЦВК і РНК винесли рішення про необхідність об'єднання Рад робітничих і солдатських депутатів із Радами селянських депутатів, щоб забезпечити свій вплив на селі, де переважала думка есерівської партії.

За підтримки лівих есерів більшовики здобули перемогу: з'їзд підтвердив декрети II Всеросійського з'їзду Рад, було досягнуто згоди про об'єднання Рад робітничих і солдатських депутатів із селянськими.

До Жовтневого перевороту (1917 р.) більшовики і представники інших політичних партій активно боролися за скликання справді демократичних **Установчих зборів**. Другий Всеросійський з'їзд Рад декларував, що нова влада забезпечить своєчасне їх скликання.

Вибори до Установчих зборів відбулись у листопаді 1917 р. Більшість місць (62%) здобули представники партій меншовиків і есерів. Тому наприкінці листопада РНК своїм рішенням перенесла відкриття Установчих зборів з 28 листопада на невизначений строк. Під тиском опозиції 5 січня 1918 р. Установчі збори все ж розпочали роботу в Таврійському палаці у Петрограді. Вони відмовилися визнати державний переворот партії більшовиків і затвердити їхні декрети.

Тому за декретом ВЦВК від 6 січня 1918 р. Установчі збори припинили існування, а мітинги й демонстрації на їх підтримку були жорстоко придушені революційними військами. Фактично Росія зробила ще один крок назустріч громадянській війні. З листа голови Установчих зборів В. М. Чернова В. І. Леніну: «Ваша влада зійшла як на дріжджах, на явно обдуманому обмані. Але коли влада в самому походженні своєму ґрунтується на глибокій брехні, на моральній фальші, то ця зараза пронизує її наскрізь і тяжіє над нею до кінця».

Через крайнє загострення класової боротьби всередині країни з'явилася потреба створення спеціального органу для боротьби з контрреволюцією і саботажем. 7 грудня 1917 р. з ініціативи Леніна було прийнято рішення про організацію при РНК **Всеросійської Надзвичайної Комісії (ВНК)** під головуванням Ф. Е. Держинського. На місцях створювалися губернські й повітові надзвичайні

комісії. У червні при губернських НК було організовано залізничні відділи для боротьби зі злочинами на залізничному транспорті. Боротьбу з контрреволюцією в армії та на флоті вів особливий відділ НК.

ВНК та її місцевим органам надавалися надзвичайні повноваження. Працювали вони в тісному контакті з народними комісаріатами внутрішніх справ і юстиції, революційними трибуналами.

Загальна характеристика Конституції РСФРР 1918 р.

30 березня 1918 р. пленум ЦК РКП(б) з ініціативи В. І. Леніна рекомендував ВЦВК утворити Конституційну комісію для підготовки проекту Конституції РРФСР, щоб подати його на затвердження Всеросійського з'їзду Рад.

За остаточного розгляду проекту Конституції в комісії РКП(б) під керівництвом В. І. Леніна в основу Конституції було покладено найважливіші рішення Третього Всеросійського з'їзду Рад - Декларація прав трудящого й експлуатованого народу і постанова «Про федеральні засади Російської республіки».

Проект Конституції було подано на затвердження 5-го Всеросійського з'їзду Рад робітничих, солдатських і селянських депутатів, який зібрався в Москві 4 липня 1918 р. 10 липня з'їзд затвердив першу Конституцію РРФСР. 19 липня 1918 р. її текст опублікували «Известия», і вона набула чинності. Конституція складалася з шести розділів: Декларація прав трудящого та експлуатованого народу; Загальні положення Конституції РРФСР; Конституція радянської влади; Активне і пасивне виборче право; Бюджетне право; Про герб і прапор РРФСР.

Розділи Конституції було поділено на 17 глав, а глави - на статті (загалом 90).

Конституція декларувала перемогу соціалістичної революції в Росії та створення пролетарської держави. У ст. 1 закріпили положення, що вся влада в центрі й на місцях у Радянській республіці належить Радам робітничих, солдатських і селянських депутатів. Конституція проголосила принцип диктатури пролетаріату. У ній декларовано права трудящого та експлуатованого народу. Конституція проголошувала свободу зборів, мітингів, створення організацій. Преса звільнялася від залежності від капіталу і зобов'язана була служити інтересам робітничого класу і найбільшого селянства (статті 13-16).

Почесне право захищати соціалістичну батьківщину надавалося лише трудящим. Це право визнавалося за всіма громадянами незалежно від статі, расової та національної належності. Гарантувалося право політичного притулку тим, хто у себе на батьківщині або в іншому місці переслідувався за політичну діяльність в інтересах пролетаріату (вони могли стати громадянами республіки). Ставилося завдання дати трудящим повну всебічну безплатну освіту. Праця оголошувалася обов'язком усіх громадян. Підтверджувалися відокремлення церкви від держави і школи від церкви, свобода релігійної та антирелігійної пропаганди. Закон засудив імперіалістичні війни, колоніальну політику.

За державним устроєм РРФСР проголошувалася вільним союзом вільних націй як федерація радянських національних республік.

Конституція юридично оформила перехід у державну власність відібраних в експлуататорів земель, промислових підприємств, громадського транспорту, запровадила монополію зовнішньої торгівлі.

Верховним органом влади було проголошено **Всеросійський з'їзд Рад**, обраний із представників міських Рад пролетарів за нормою: один депутат від 25 тис. міських жителів, а з селян - від 125 тис. жителів. Нерівність представництва пояснювалася тим, що потрібно було забезпечити політичне керівництво новим суспільством з боку більш організованого, більш свідомого, хоч і порівняно нечисленного на той час класу робітників. В. І. Ленін казав, що така нерівність має тимчасовий характер та обумовлена специфічним становищем Росії - селянської країни, де переважна більшість населення, особливо на селі, була неписьменною. Доводилося враховувати й те, що жителі села за рівнем політичної свідомості, організованості значно відставали від жителів міст. Цей принцип виборчого права утвердився ще до Жовтневого перевороту, в 1917 р., в період виборів делегатів на 1-й Всеросійський з'їзд Рад.

З'їзд Рад мав скликатися не рідше двох разів за рік. На його скликанні могли наполягати як самі делегати, так і місцеві Ради, за умови що вони представляли не менше третини всього населення республіки. У період між з'їздами влада належала **Всеросійському Центральному Виконавчому Комітетові**, склад якого було визначено у 200 осіб. ВЦВК оголошувався вищим законодавчим, розпорядчим і контрольним органом. Розмежування між законодавчою і виконавчою владою в умовах жорстокої боротьби з ворогами не проводилося.

В.І. Ленін виступав проти принципу поділу влади навіть у Радах і роз'ясняв, що політична влада перебуває в руках одного класу. Тому члени ВЦВК працювали в наркоматах, тобто одночасно перебували в різних органах влади і управління. Водночас Конституція оголошувала, що **Рада Народних Комісарів** як центральний урядовий орган республіки обирається ВЦВК і підпорядкована йому. ВЦВК міг замінити наркомів, скасувати або призупинити будь-яку постанову РНК. Найважливіші загальнополітичні декрети рекомендувалося подавати на розгляд і затвердження ВЦВК.

До складу Раднаркому входило **18 комісаріатів**: іноземних справ, військових, морських, внутрішніх справ, юстиції, праці й соціального забезпечення, освіти, пошти й телеграфу, національностей, фінансів, шляхів, землеволодіння, торгівлі й промисловості, продовольства, державного контролю, охорони здоров'я, а також Вища Рада Народного Господарства. При кожному наркоматі була колегія.

Місцеві органи влади, за Конституцією, склалися з **волосних, повітових, губернських (окружних) та обласних Рад**. У межах відповідної території влада належала **з'їздові Рад області, губернії, повіту, волості**, а в період між з'їздами - відповідному виконкомові. Строк повноважень депутатів установлювався дуже короткий - три місяці, що давало населенню можливість швидко замінити тих, хто, на його думку, не виконував основних завдань радянської влади.

Конституція визначила основні принципи виборчої системи. Право обирати й бути обраними до Рад надавалося всім трудящим із 18 років. Виходячи з принципу національної солідарності, Конституція надала політичні і трудові права іноземцям.

Конституція позбавила виборчих прав осіб, які експлуатували найману працю, церковнослужителів, членів династії, яка царювала в Росії, службовців, агентів і чиновників старої поліції. Ця категорія осіб, яка складала тоді 20% загальної кількості громадян, не допускалася до виборів у Ради. Такі обмеження у виборчих

правах - одна з умов держави, яка намагалася встановити диктатуру класу, що становив явну меншість населення Росії.

Усі вищі органи влади формувалися в порядку багатоступеневих виборів у спосіб обрання депутатів Радами або з'їздами Рад.

Створення радянського соціалістичного права та його характеристика.

Цивільне право

Основні завдання Радянської держави під час військової інтервенції та громадянської війни визначили і розвиток радянського цивільного права. Останнє мало активно сприяти придушенню скинутих експлуататорських класів, ліквідації капіталістичної приватної власності на засоби виробництва і створенню основ соціалістичної економіки.

Характерною рисою цього періоду було завершення **націоналізації промисловості** й експропріації майна буржуазії. В умовах іноземної інтервенції та громадянської війни процес націоналізації промисловості було прискорено.

Радянська держава використовувала націоналізацію промисловості з метою ліквідації економічної та політичної могутності буржуазії. У 1918-1920 рр. націоналізація охопила також середні й дрібні промислові підприємства.

До кінця 1920 р., з фактичною ліквідацією інституту приватної власності, державною власністю оголошувалися всі промислові підприємства, які перебували у володінні приватних осіб або товариств, із кількістю робітників понад п'ять із механічним двигуном або десять - без механічного двигуна.

У руках приватних осіб залишалися лише найдрібніші підприємства кустарної та ремісничої промисловості. Але й вони були поставлені під контроль держави. Державні органи регулювали замовлення, встановлювали ціни, визначали, куди слід здавати продукцію.

Після націоналізації великої, середньої та дрібної промисловості відпала потреба в робітничому контролі над виробництвом, оскільки робітничий клас формально став управляти соціалістичною промисловістю.

Радянським установам, підприємствам та організаціям заборонялось укладати будь-які угоди з приватними особами і користуватися послугами ринку, тобто різні форми власності перебували в нерівноправному становищі.

Найважливіші правові акти в галузі цивільного права цього періоду:

- ✚ декрет РНК «Про продрозкладку» від 11 січня 1919 р.;
- ✚ декрет РНК «Про товарообмін і обов'язкову здачу населенням продуктів сільського господарства і промислів» від 5 серпня 1919 р.;
- ✚ декрет РНК «Про регулювання кустарних промислів і не націоналізованої промисловості» від 7 вересня 1920 р.;
- ✚ постанова ВРНГ «Про націоналізацію підприємств» від 20 листопада 1920 р.;
- ✚ декрет РНК «Про безкоштовне надання населенню предметів широкого вжитку» від 17 грудня 1920 р.;
- ✚ декрет РНК «Про безкоштовне надання населенню продовольчих продуктів» від 04 грудня 1920 р.

Сімейне право

Після видання перших декретів про шлюб і сім'ю з часом виникла потреба детальніше регламентувати ці питання. 22 жовтня 1918 р. було опубліковано **Кодекс про акти цивільного стану, шлюбне, сімейне та опікунське право РРФСР**, прийнятий 16 вересня 1918 р. на засіданні ВЦВК. Це був перший радянський кодекс законів. Він охопив усю галузь сімейних відносин.

В основу Кодексу лягли перші декрети про шлюб і сім'ю. Він визначав умови взяття шлюбу, порядок його реєстрації та розлучення, випадки визнання шлюбу недійсним. При цьому Кодекс виходив із формальної рівності прав та обов'язків подружжя.

Для взяття шлюбу потрібне було досягнення шлюбного віку: для чоловіків — 18 років, для жінок - 16 років. Заборонялися шлюби між близькими родичами по прямій висхідній або низхідній лінії, між братами і сестрами, як повнорідними, так і неповнорідними. На могли взяти шлюб ті, хто перебували в іншому зареєстрованому шлюбі.

У Кодексі встановлювалося, що різні вірування подружжя, чернецтво, перебування у священницькому або дяківському сані, а також раніше дана обітниця безшлюбності не могли бути перешкодами для взяття шлюбу.

У ст. 42 кодексу вказувалося: «Лише цивільний (радянський) шлюб, зареєстрований у РАГСі, породжує права та обов'язки подружжя». Фактичний шлюб ніякою охороною не користувався і жодних прав та обов'язків для сторін, які взяли шлюб, не створював. Реєстрація шлюбу мала істотне значення в той період, оскільки радянська влада відокремила церкву від держави і тому ведення записів актів громадського стану цілком перейшло до держави.

Трудове право

Кодекс законів про працю, опублікований 10 грудня 1918 р., відіграв надзвичайно важливу роль. Він об'єднав створене в попередній період законодавство про охорону праці, зокрема Положення про соціальне забезпечення трудящих від 31 жовтня 1918 р., затверджене РНК 17 червня 1920 р. Загальне положення про тариф, тобто правила про умови найму та оплати праці робітників і службовців, рівнозначне за своїм значенням Кодексу законів про працю, а також інші акти, які діяли у той час: декрет РНК «Про порядок загальної трудової повинності» від 29 січня 1920 р.; декрет РНК «Про боротьбу з прогулами» від 27 квітня 1920 р.

На підставі цього було законодавчо проведено і закріплено в Кодексі законів про працю 8-годинний робочий день для всіх трудящих як максимальний робочий час. Причому для осіб, які не досягли 18-літнього віку або працювали в особливо шкідливих галузях виробництва, а так само для гірників, зайнятих під землею, робочий день не повинен був перевищувати 6 годин. Заборонялися понаднормові роботи, як загальне правило. Жінки звільнялися від робіт протягом 8 тижнів до і 8 тижнів після пологів зі збереженням повного заробітку за весь цей час. Регламентувалася діяльність інспекції праці та санітарної інспекції, які обиралися радами професійних спілок, і т. д.

Кримінальне право

Найважливішими правовими актами в галузі кримінального права аналізованого періоду були:

- ✚ постанова РНК «Про тривожний дзвін» від 30 липня 1918 р.;
- ✚ постанова РНК «Про червоний терор» від 5 вересня 1918 р.;
- ✚ декрет Ради робітничої та селянської оборони «Про заходи боротьби з дезертирством» від 3 березня 1919 р.;
- ✚ декрет РНК «Про боротьбу зі спекуляцією, розкраданнями в державних складах, підробками та іншими зловживаннями за посадою в господарських і розподільчих органах» від 21 жовтня 1919 р.;
- ✚ постанова ВЦВК і РНК «Про скасування застосування вищої міри покарання (розстрілу)» від 17 січня 1920 р.

Головним завданням радянського кримінального права було придушення опору усунутих від влади експлуататорських класів. Контрреволюційна буржуазія організувала білий терор проти радянської влади, прагнучи скинення встановленого ладу. Своєю чергою, радянський уряд вживав відповідних заходів, і у відповідь на білий терор вводився червоний терор. У декреті «Про червоний терор» зазначалося: «... що необхідно убезпечити Радянську республіку від класових ворогів шляхом ізоляції їх у концентраційних таборах, що підлягають розстрілу всі особи, причетні до білогвардійських організацій, змов і заколотів, що необхідно опублікувати імена всіх розстріляних, а також підстави застосування до них цієї міри». На підставі названого декрету Всеросійській Надзвичайній Комісії надавалося право за наявності збройних контрреволюційних виступів розстрілювати їхніх учасників на місці.

Норми кримінального права того періоду служили виконанню Радянською державою функції придушення опору скинутих класів, зміцненню диктатури пролетаріату. Поняття злочину - дія чи бездіяльність, небезпечні для інтересів робітничого класу і всіх трудящих, спрямовані на ослаблення могутності радянської влади, на підрив завоювань Жовтневої соціалістичної революції, - впливало з перших декретів радянської влади і відозв військово-революційних комітетів, виданих із метою захисту революційного порядку.

До контрреволюційних злочинів було віднесено: контрреволюційні змови й антирадянські заколоти, спрямовані на повалення радянської влади; антирадянські виступи у пресі; присвоєння злочинними організаціями функцій державної влади Рад; зрада батьківщині у спосіб вступу до контрреволюційних військ місцевої або іноземної буржуазії або продаж зброї для озброєння контрреволюційної буржуазії Петрограда; шпигунство; диверсія; шкідництво; терористичні акти; контрреволюційний саботаж заходів радянської влади з боку колишніх державних службовців.

Особливо небезпечними злочинами, які часто поєднувалися з контрреволюційними, визнавалися: погроми, крадіжки, бандитизм, спекуляція, хуліганство, мародерство, хабарництво.

Велике значення для кримінального права того періоду мали **Керівні засади кримінального права РРФСР**, видані Наркоматом юстиції РРФСР 12 грудня 1919 р. Керівні засади стали першим досвідом узагальнення роботи революційних трибуналів і народних судів. У них вперше було сформульовано найважливіші принципи радянського кримінального права, які згодом лягли в основу Кримінального кодексу РРФСР.

У Керівних засадах підкреслювалася класова природа кримінального права. Злочин розглядався як порушення порядку, суспільних відносин, які охороняються кримінальним правом.

Під покаранням розумілися заходи примусового впливу. Вимагалось, щоби покарання було доцільним, не заподіювало злочинцеві марних і зайвих страждань. У визначенні міри покарання суд у кожному окремому випадку повинен був враховувати класову належність злочинця, ступінь його свідомості, а також те, ким учинено злочин - рецидивістом чи особою, яка вперше притягалася до кримінальної відповідальності. Бралися до уваги участь у банді, застосування насильства, а також причини, які викликали злочин.

Не підлягали суду і покаранню неповнолітні віком до 14 років. До них застосовувалися лише виховні заходи. Такі ж заходи призначалися правопорушникам віком 14-18 років, якщо визнавалося можливим застосувати щодо них педагогічний вплив.

Керівні засади передбачали такі види покарання: позбавлення політичних прав; оголошення ворогом революції або народу; примусові роботи; позбавлення волі, оголошення поза законом; розстріл та ін. Якщо злочин, за який передбачалося покарання у вигляді взяття під варту, було вчинено вперше і притому за винятково тяжких обставин, а ізоляція не викликала необхідністю, суд міг застосувати умовне засудження. У разі вчиненні злочину повторно вирок приводився до виконання.

Незважаючи на позитивну роль Керівних засад, вони мали істотні вади. Керівні засади зводили завдання радянського кримінального права лише до придушення опору класового ворога. Автори не врахували, що суд має діяти на основі законів, а не революційної доцільності і не бути карально-репресивним органом, а захищати права та інтереси людей.

Утворення СРСР. Конституція СРСР 1924 р.

Юридичне оформлення об'єднання радянських республік розпочалося з укладання у 1920-1921 роках союзних договорів. Насамперед підлягали об'єднанню зусилля республік у військовій та господарській галузях. У подальшому здійснювалася також централізація управління шляхами сполучення, зв'язком, торгівлею. Від початку договірні відносини передбачали нерівноправність суб'єктів об'єднання. Вищі органи влади РСФРР поступово зосереджували керівництво найважливішими галузями господарства республік, перетворюючись таким чином на органи союзного управління. Це було цілком закономірно та відповідало сталінському проекту "автономізації", що передбачав включення радянських республік до складу РСФРР на правах автономій.

У серпні 1922 року була створена комісія з представників Центрального Комітету Російської Комуністичної Партії більшовиків (ЦК РКП(б)) і ЦК компартій республік для підготовки рішення про врегулювання відносин між радянськими республіками. Сталін подав на розгляд комісії проект резолюції, що ґрунтувався на ідеї автономізації. Цей проект викликав протидію в партійних організаціях республік (зокрема, України та Грузії). Негативно відреагував на неї і Ленін, який у листі до політбюро обґрунтовував іншу форму об'єднання – федерацію незалежних республік, де вищим органом Союзу буде загально-федеральний Центральний

виконавчий комітет. У жовтні 1922 року ЦК РКП(б) прийняв постанову "Про взаємовідносини РСФРР з незалежними радянськими соціалістичними республіками", де вищим органом Союзу радянських республік визнавався Всесоюзний з'їзд рад, який обирає федеральний ЦВК.

30 грудня 1922 року в Москві відкрився I Всесоюзний з'їзд Рад. Він затвердив Декларацію і Договір про утворення Союзу Радянських Соціалістичних Республік (СРСР).

Декларація про утворення СРСР проголошувала добровільне об'єднання у союзню державу чотирьох радянських республік – Російської федерації, Української, Білоруської та Закавказької федерації (останньої - у складі Грузії, Азербайджану і Вірменії). Необхідність об'єднання обґрунтовувалася потребою спільного відновлення народного господарства, небезпекою нових нападів з боку капіталістичного оточення. Йшлося про єдність суспільного і державного ладу всіх радянських республік, що ґрунтується на диктатурі пролетаріату. Було задекларовано рівноправність народів у союзі, забезпечення кожній республіці права вільного виходу з нього, відкритий доступ для всіх соціалістичних радянських республік на шляху об'єднання трудящих усіх країн у Світову Соціалістичну Радянську Республіку.

Договір про утворення Союзу Радянських Соціалістичних Республік закріплював державну єдність республік, гарантував їх суверенітет як рівноправних суб'єктів союзної держави, право вільного виходу з СРСР. Договір визначив структуру та компетенцію вищих органів влади СРСР - з'їзду Рад, ЦВК, Президії ЦВК і РНК. Установлювалося єдине союзне громадянство, герб, прапор і державна печатка. Остаточне затвердження Декларації і Договору про утворення СРСР було перенесено на II Всесоюзний з'їзд рад.

У 1923 році тривало доопрацювання Договору і Декларації. Було створено спеціальну комісію для розробки Конституції СРСР. В процесі підготовки проекту Конституції розгорнулася політична боротьба з приводу обмеження суверенітету республік.

У січні 1924 р. II Всесоюзний з'їзд рад СРСР затвердив **Конституцію СРСР**, основою якої стали Декларація та Договір про утворення СРСР.

До складу союзної держави увійшли союзні республіки: Російська Соціалістична Федеративна Радянська Республіка (РСФРР), Українська Соціалістична Радянська Республіка (УСРР), Білоруська Соціалістична Радянська Республіка (БСРР) та Закавказька Соціалістична Федеративна Радянська Республіка (ЗСФРР, у складі якої були Грузія, Азербайджан і Вірменія). Республіки вважалися формально суверенними. Вони мали право вільного виходу із СРСР.

Разом із тим, надзвичайно широкі повноваження Союзу РСР істотно обмежували суверенні права республік. Так, до компетенції верховних органів СРСР, належало: представництво Союзу у міжнародних відносинах, укладання договорів з іншими державами; зміна кордонів Союзу; оголошення війни і укладання миру; керівництво збройними силами, транспортом та зв'язком; затвердження плану народного господарства, державного бюджету, загальносоюзних податків; встановлення грошової і кредитної систем; керівництво зовнішньою торгівлею і встановлення системи внутрішньої торгівлі; визначення

загальних засад землеустрою та землекористування, користування надрами, лісами і водами; встановлення основ судоустрою і судочинства, цивільного і кримінального законодавства; основних законів про працю, освіту та охорону здоров'я.

Верховним органом влади СРСР був з'їзд Рад, а в період між з'їздами Рад - **Центральний Виконавчий Комітет СРСР (ЦВК СРСР)**, що складався з двох палат - **Союзної Ради і Ради Національностей**.

З'їзд Рад СРСР формувався з представників міських Рад і Рад міських поселень (з розрахунку 1 депутат від 25 тис. виборців), а також представників губернських з'їздів Рад (1 депутат від 125 тис. жителів). Чергові з'їзди Рад СРСР скликалися раз на рік.

З'їзд Рад СРСР обирав Союзню Раду з представників союзних республік, пропорційно кількості населення кожної, загалом у складі 414 осіб. Рада Національностей формувалася з представників союзних і автономних республік.

Центральний Виконавчий Комітет СРСР об'єднував роботу щодо законотворчості і управління СРСР. У період між сесіями ЦВК вищим органом влади була **Президія ЦВК СРСР**.

Рада Народних Комісарів СРСР формувалася ЦВК СРСР, була виконавчим і розпорядчим органом ЦВК СРСР і народних комісарів СРСР, і в межах наданих ЦВК повноважень видавала декрети і постанови.

Вищим судовим органом був Верховний Суд СРСР.

Для безпосереднього керівництва окремими галузями державного управління, що входили до відання РНК СРСР, утворювалося 10 **народних комісаріатів**, які поділялися на дві групи: **загальносоюзні** (єдині для всього СРСР) та **об'єднані** (органами яких у союзних республіках були однойменні наркомати).

Загальносоюзними були народні комісаріати закордонних справ, військових і морських справ, зовнішньої торгівлі, шляхів сполучення, пошти і телеграфу.

Об'єднаними народними комісаріатами були: Вища Рада Народного Господарства, народні комісаріати продовольства, праці, фінансів і робітничо-селянської інспекції.

Республіканськими залишалися наркомати земельних справ, охорони здоров'я, соціального забезпечення, освіти, внутрішніх справ, юстиції.

У межах території кожної союзної республіки верховним органом влади був з'їзд рад республіки, а в проміжках між з'їздами - центральний виконавчий комітет. ЦВК союзних республік обирали президії та утворювали свої виконавчі органи - ради народних комісарів.

Загалом Конституція закріплювала перевагу загальносоюзних органів та верховенство загальносоюзного законодавства.

Отже, Конституція СРСР 1924 року насамперед містила характеристику органів влади і управління новоутвореної союзної держави. На відміну від Конституції РСФРР 1918 р., у ній не було розділу щодо прав громадян.

Утворення Союзу РСР та прийняття союзної конституції зумовили перебудову апарату управління союзних республік. Ці зміни були відображені у республіканських конституціях, прийнятих на основі Конституції СРСР 1924 р.

Двадцять років стали також періодом інтенсивної кодифікаційної роботи. Конституція СРСР до відання союзу відносила встановлення основ

законодавства СРСР та союзних республік. У 1924 р. були прийняті Основи судоустрою і судочинства Союзу РСР і союзних республік, а також Основні засади кримінального законодавства Союзу РСР і союзних республік. У 1928 р. було затверджено Загальні засади землекористування та землеустрою СРСР. На основі загальносоюзних кодексів здійснювалася кодифікація галузевого законодавства союзних республік.

Кодифікація радянського законодавства в 20-ті рр. ХХ ст.

Важливим етапом кодифікаційної роботи після утворення СРСР було створення основ союзного законодавства.

У 1924 р. Центральний Виконавчий Комітет СРСР затвердив Основи судоустрою, Основи судочинства СРСР та союзних республік, Основи кримінального законодавства СРСР та союзних республік. У 1928 році - Основи землекористування та землеустрою СРСР.

Всі ці законодавчі акти стали базою для кодифікаційної роботи в союзних республіках.

У 1922 - 1923 рр в РСФРР прийнято 7 кодексів: кримінальний, цивільний, земельний, кримінально-процесуальний, про працю, цивільно-процесуальний, лісний. На їх основі створювалися кодекси інших республік.

У 1926 р. було затверджено шлюбно-сімейний кодекс і нову редакцію кримінального. У 1927 - в Україні прийнято унікальний адміністративний кодекс.

Пріоритет загальносоюзних основ законодавства над законодавством союзних республік підтвердив процес централізації влади, створення авторитарного державно-правового режиму.

Розробка та прийняття Конституції СРСР 1936 р., її основні положення.

Піддавши тотальному контролю всі сфери суспільного і державного життя, політичне керівництво СРСР ініціювало розробку нової Конституції СРСР, яка б закріпила «завоювання соціалізму».

Вперше це питання було винесене для обговорення на лютневий (1935 р.) Пленум ЦК ВКП (б). Був підготовлений досить демократичний за зовнішніми ознаками проект Основного Закону СРСР, розглянутий на червневому Пленумі ЦК ВКП (б). Цей проект було схвалено Президією ЦВК СРСР і винесено на всенародне обговорення. 5 грудня 1936 р. делегати Надзвичайного 8 Всесоюзного з'їзду Рад одностайно затвердили нову Конституцію СРСР.

Конституція складалася з 13 глав та 146 статей. У її тексті з'явилися нові глави, зокрема про «Державний устрій» (гл. 1), «Основні права і обов'язки громадян» (гл. 10).

Конституція проголошувала владу трудового народу, що здійснюється ним через Ради депутатів трудящих, керівну роль комуністичної партії.

Повноваження СРСР: оборона, охорона державної безпеки, адміністративно-територіальний поділ, планування, облік, статистика, судоустрій, цивільне, кримінальне та процесуальне законодавство.

Вищим органом державної влади стала Верховна Рада СРСР, яка виконувала усі повноваження, надані союзу РСР, і складалася з двох палат: ради союзу та ради національностей, працювала 2 сесії на рік.

Президія Верховної Ради здійснювала владу в державі в період між сесіями і мала право видавати укази, тлумачити діючі закони, проводити референдуми, призначала нові вибори.

Рада Народних Комісарів СРСР - вищий виконавчий та розпорядчий орган формувався на спільному засіданні обох палат Верховної Ради. РНК мала право видавати постанови і розпорядження на основі діючих законів.

У Конституції містився перелік союзних народних комісаріатів.

Органами влади на місцях були Ради депутатів трудящих.

Вибори до рад стали загальними, рівними, прямими, при таємному голосуванні.

Виборчі права отримали усі громадяни СРСР з 18 років незалежно від расової та національної належності, віросповідання, освітнього цензу, осілості, соціального та майнового стану, колишньої діяльності, за винятком психічнохворих та засуджених судом до позбавлення виборчих прав.

Конституція проголошувала єдине союзне громадянство.

2. Державно-правовий розвиток країн світу після Першої світової війни

Державно-правові наслідки Першої світової війни.

До початку ХХ ст. у провідних державах світу в основному завершився період утвердження буржуазних суспільних відносин. Економічне панування буржуазії об'єктивно обумовило її перевагу в політичній структурі суспільства. Держави упевнено обрали шлях капіталістичного розвитку. Вже до кінця ХІХ ст. типовою формою здійснення політичної влади буржуазії стала **буржуазна демократія**. Вона визначалася самим характером буржуазних революцій, а згодом - умовами боротьби за ліквідацію феодальних пережитків. Саме демократична держава дозволила буржуазії в союзі з іншими станами суспільства здійснювати політичне панування; саме вона забезпечувала найсприятливішу обстановку для реалізації інтересів різних класів і соціальних груп.

Основними ознаками буржуазно-демократичного політичного режиму були: парламентаризм, поділ влади, конституційне проголошення прав і свобод громадян, широка участь народних мас в управлінні державою.

Крок за кроком на основі закону і неписаних угод формувався важливий принцип буржуазної конституційної політики - відповідальність уряду перед парламентом. Встановлювалося правило, відповідно до якого до уряду входили члени керівництва партії, яка здобула перемогу на виборах.

У ХХ ст. набуло поширення таке важливе політичне явище, як перевага виконавчої влади над представницькими установами. Характеризуючи розвиток окремих держав, зупинімося на причинах цього явища. Зазначимо, що перед правлячими класами постало подвійне завдання: з одного боку - зосередити розв'язання найважливіших державних справ у руках уряду або президента, а з іншого - максимально забезпечити парламентську підтримку діяльності органів виконавчої влади. Ось чому в ряді держав практика склалася таким чином, що повновладним учасником, а іноді й керівником законодавчого процесу є президент або уряд.

Такі внутрідержавні процеси супроводжувалися відповідною трансформацією буржуазного права. Змінилося, насамперед, співвідношення влади і права. У

сучасному буржуазному суспільстві різко зростає перевага держави, політичної влади в цілому. Збільшується обсяг і розширюються межі позаправової, не регульованої законом, діяльності державних органів на базі зростання їхніх повноважень. Різко зростає обсяг позазаконної діяльності карального механізму, а водночас розширюється коло нормативних актів фактично неконституційного характеру. Нерідко закони підміняються підзаконними нормативними актами.

«Новий курс» президента США Ф. Рузвельта.

Розвиток державно-правових інститутів США у ХХ ст. відбувався відповідно до основних тенденцій політичної еволюції провідних держав світу. Загальні принципи конституції, що стосуються Конгресу та діяльності обох його палат - сенату і палати представників - зберегли свою силу. Водночас від початку ХХ ст. спостерігається загальна тенденція до концентрації державної влади, посилення федеральних органів за рахунок прав штатів, посилення виконавчої влади, бюрократизації та мілітаризації державного апарату.

Стосовно Конгресу це проявилось в розширенні його податкових повноважень (16-та поправка до Конституції, прийнята 1913 р.) і в посиленні законодавчої діяльності в галузі цивільного, кримінального і трудового права.

Сталися зміни й у відносинах між законодавчою та виконавчою владою. Як відомо, Конституція США ґрунтується на принципі поділу влади і повинна була, якщо слідувати цьому принципіві, запобігти перевазі однієї з гілок влади над іншою. Проте конституційна практика привела до закріплення переваги виконавчої влади над законодавчою, президентської системи правління та безпрецедентної для інших держав ролі та значення судової влади.

І все ж, незважаючи на істотне розширення влади американського президента, Конгрес як орган законодавчої влади залишається найбільш впливовим парламентом західного зразка.

З огляду на розвиток двопартійної системи влада президента характеризується певною специфікою. У Великій Британії ця система забезпечувала величезні переваги прем'єрові, який завжди міг розраховувати на партійну дисципліну і підтримку парламентської більшості. У Сполучених Штатах склався інший порядок. Через слабшу партійну дисципліну президент, з одного боку, не завжди міг сподіватися на підтримку своєї партії в палаті представників або сенаті. З іншого боку, оскільки президент обирається виборцями, він завжди був більш незалежним у своїх діях стосовно Конгресу, ніж прем'єр-міністр Великої Британії стосовно парламенту.

Американський президент виступає не лише як глава держави, глава уряду, лідер однієї з двох великих партій, а також головнокомандувач, головний дипломат держави, а й як ключова особа, відповідальна за управління країною в період криз.

Яскравим проявом цього став **«Новий курс» Рузвельта**. Світова економічна криза 1929 - 1933 рр., яка з особливою силою вразила США, призвела до розладу фінансів, різко скоротила обсяг виробництва, спричинила розорення підприємств і фірм, масове безробіття.

Обраний на виборах 1932 р. президент США Ф. Рузвельт із своїм «мозковим центром» (радниками) розробили систему заходів, спрямованих на державне регулювання американської економіки. «Новий курс» містив:

- ✚ закон про банківську діяльність;
- ✚ закон про обіг цінних паперів;
- ✚ закон про відновлення промисловості;
- ✚ закон про трудові відносини;
- ✚ закон про регулювання сільського господарства;
- ✚ закон про соціальне страхування і допомогу безробітним;
- ✚ закон про справедливий найм робочої сили.

У «Новому курсі», і в цьому головне його значення, дістала апробацію політика і практика державного втручання в приватно-економічні відносини, регулювання найважливіших сфер економічного і соціального життя країни.

По-перше, величезний золотий запас Сполучених Штатів було передано до державної скарбниці. Уряд дістав можливість випускати долари, не забезпечені золотом. Обмін паперових грошей на золото було заборонено. Вміст золота в грошовій одиниці було скорочено майже наполовину, а на вивіз золота за кордон накладено заборону. Ці заходи зупинили банкрутство банків, привели до відновлення довіри до них та зміцнення банківської системи. За допомоги дешевих грошей було піднято ціни і цим штучно стимульовано товарообіг. До того ж, тримаючи в себе золотий запас, уряд міг контролювати фінансову ситуацію в країні та посилити основи капіталістичного ладу.

По-друге, Конгрес прийняв закон про відновлення промисловості (НІРА). З метою ліквідації «руйнівної конкуренції» він передбачав запровадження «кодексів чесної конкуренції» для 17 груп промисловості. Вони склалися підприємницькими асоціаціями і фіксували суворо визначені норми виробництва і ринки збуту продукції, установлювали фіксовані ціни, умови комерційних кредитів та ін. Крім того, було передбачено заходи соціального характеру, які зняли гостроту трудових конфліктів (установлено максимум робочого дня і мінімальний рівень зарплати, гарантовано свободу трудових договорів і незалежних профспілок, заборонялася дитяча праця тощо).

По-третє, створювався спеціальний адміністративний орган для регулювання сільського господарства, установлювалися компенсації для фермерів, які погоджувалися скоротити посівні площі та поголів'я тварин. Було врегульовано ціни, продовжено терміни погашення боргів фермерів, їм було надано позичку більш як на 2 млрд. доларів.

По-четверте, з метою боротьби з безробіттям було збільшено допомогу з безробіття, організовано громадські роботи, трудові табори з будівництва і ремонту доріг, мостів, аеродромів та ін., які фінансувалися державою, запроваджувалося страхування з безробіття і пенсійне забезпечення.

І нарешті, закон про трудові відносини (закон Вагнера) вперше в історії США легалізував діяльність профспілок, визнав право робітників на страйки у випадках порушення трудових договорів і законів, зобов'язав власників підприємств укладати з профспілками колективні договори. Крім того, закон про соціальне страхування (1935 р.) передбачав соціальну допомогу безробітним, непрацевдатним, людям похилого віку та ін. Пенсійний фонд формувався з різних джерел, зокрема за рахунок податків підприємств, робітників.

Отже, «Новий курс» Рузвельта забезпечив пристосування державного апарату до політики регулювання економіки і трудових відносин, до впровадження елементів планування. Він дозволив державі з найменшими економічними і соціальними втратами вийти з глибокої економічної кризи.

Помітну роль у функціонуванні органів державної влади відіграв управлінський апарат Білого дому, в якому працювали найближчі й особливо довірені помічники, соратники і секретарі глави уряду. З-поміж них найвизначніше місце посідали спеціальні помічники президента, а надто помічник у справах національної безпеки.

Організація влади в штатах і місцеве управління - різні та відзначаються регіональним колоритом. Главою виконавчої влади штату є губернатор, який обирається в різних штатах на 2 або 4 роки. У деяких штатах права губернаторів надзвичайно великі, тоді як в інших - майже номінальні. Законодавчі органи штатів, як і Конгрес, двопалатні.

У США існують практично дві судові системи: федеральні суди і суди штатів. Зазвичай судові справи вирішуються в судах штатів відповідно до законів цих штатів. Але якщо одна зі сторін вважає, що суд порушив її конституційні права, вона може подати апеляцію до Верховного суду США.

Верховний суд, як вищий орган судової системи, здійснює ряд дуже важливих юридичних функцій. Як суд першої інстанції він розглядає лише деякі категорії справ. Основним обов'язком Верховного суду є судовий нагляд, що означає:

- ✚ нагляд за діяльністю нижчих судових інстанцій;
- ✚ перевірку конституційності законодавчих актів;
- ✚ перевірку законності дій посадових осіб державного апарату.

Основною ланкою федеральної системи судів є районні (окружні) суди. У кожному штаті є від одного до чотирьох районних судів. Вони розглядають за суттю всі справи, які підпадають під федеральну юрисдикцію.

Поліцейські сили США являють собою велику організацію, яка складається з багатьох установ, підрозділів, служб і агентств. Організаційно поліція поділяється на три ланки: федеральну поліцію, поліцію штатів і місцеву. Поліцейські сили цих ланок різняться обсягом повноважень, ступенем кваліфікації кадрового складу, науково-технічним забезпеченням, розмірами і джерелами фінансування. Чіткого систематичного взаємозв'язку між ними немає.

Очолює федеральну поліцію Федеральне бюро розслідувань (ФБР), створене 1907 р., яке входить до системи Міністерства юстиції.

У штатах кількість функціональних поліцейських установ є незначною. Територіальна організація поліції складається з кількох округів, кожен з яких має у своєму розпорядженні загін поліції штату. Керівництво поліцією штату зосереджене в руках губернатора, при якому для цієї мети існує спеціальне відомство. Місцева поліція - це поліцейські формування міст і графств.

Особливе місце у США посідає приватна поліція, яка складається із загонів зовнішньої служби і численних розшукових агентів. На приватну поліцію покладається охорона виробничих секретів фірм і корпорацій. Широкого розвитку набули приватні поліцейські сили з охорони промислових та інших підприємств, а також приватних будинків.

Розвиток виборчого права у Великобританії у ХХ ст.

На початку ХХ ст. державний лад Великої Британії змінився як у результаті деяких незначних реформ конституційного характеру, так і, головним чином, через модифікацію попередніх положень неписаної конституції. Для Великої Британії були характерними більша, ніж в інших країнах, стабільність політичних інститутів, приховані процеси перебудови взаємовідносин державних органів. Британська буржуазія зуміла також зберегти і використати у своїх інтересах інститути феодального походження - монархію і палату лордів.

Главою держави у Великій Британії є король (королева). За британським монархом зберігалася така компетенція:

- ✚ верховний носій виконавчої влади;
- ✚ глава судової системи;
- ✚ верховний головнокомандувач армії;
- ✚ глава англійської церкви;
- ✚ право розпуску парламенту та призначення прем'єр-міністра, право вето та ін.

Вищий орган законодавчої влади складався з короля (королеви), палати лордів і палати общин.

Зміни, внесені безпосередньо до конституційного законодавства, мали в більшості випадків демократичний характер. Серед них варто вирізнити серію **реформ виборчого права**.

Реформа 1918 р. вперше надала право голосу жінкам. Але брати участь у виборах могли лише жінки, не молодші 30 років. До того ж вони або їхні чоловіки повинні були мати щорічний прибуток не менше 5 фунтів стерлінгів. Через 10 років черговою реформою право участі у виборах було поширено на все жіноче й чоловіче населення віком старше 21 року. Тобто, 1928 р. у Великій Британії вперше було встановлено загальне виборче право.

Внутрішні, глибинні зміни в державному ладі й політичній системі торкнулися, передовсім, взаємовідносин вищих виконавчих і законодавчих органів. Посилення ролі Кабінету міністрів супроводжувалося відносним зниженням ролі парламенту в царині законодавства і контролю за діяльністю уряду. Конкретно це проявилось в такому:

- ✚ **по-перше**, в руках уряду зосередилася особлива законодавча влада, делегована йому парламентом. Якщо у XVIII-XIX ст. «делеговане законодавство» (тобто акти органів виконавчої влади, які видаються з дозволу парламенту) стосувалося лише другорядних питань, то тепер парламент делегував виконавчим органам право видавати акти і з таких питань, які раніше становили виняткову прерогативу палати общин. Правом законодавчої ініціативи у Великій Британії найчастіше користується уряд - Кабінет міністрів, що сприяє зміцненню виконавчої влади, яка здійснює внутрішню і зовнішню політику держави;
- ✚ **по-друге**, від часів Першої світової війни Кабінет міністрів отримав надзвичайні повноваження. Акт про надзвичайні повноваження 1920 р. надав урядові право видавати від імені короля укази про надзвичайний стан. Парламент повинен був лише схвалювати укази про надання

надзвичайних повноважень, не розглядаючи механізм їх здійснення урядом. За період з 1920 р. по 1979 р. надзвичайний стан у Великій Британії оголошувався 11 раз;

- ✚ **по-третє**, у період між двома світовими війнами британський Кабінет міністрів став центральною ланкою політичної системи. Якщо раніше формально перша особа уряду перебувала «в тіні», то 1937 р. було законодавчо визнано існування прем'єр-міністра та його опонента - лідера опозиції. Обидва вони одержували платню з державної скарбниці. У ХХ ст. у Великій Британії продовжували діяти дві політичні партії, з яких періодично одна - правляча, а інша - опозиційна:
- ✚ **консервативна** - сформувалася на базі партії торі та представляє інтереси великої буржуазії та фінансової олігархії;
- ✚ **лейбористська** (до 1923 р. - **ліберальна** партія) сформувалася на базі партії вігів, виражає інтереси соціал-демократії.

У результаті названих вище змін у політичній системі Великої Британії в ХХ ст. основні принципи конституціоналізму XVIII-XIX ст., і насамперед верховенство парламенту, були поступово позбавлені реального змісту. Те саме сталося і з іншим принципом британської конституції - парламентською відповідальністю уряду.

Що стосується права, то значна частина чинних у ХХ ст. правових інститутів Великої Британії виникла в попередні століття. Державну систему юстиції було реформовано востаннє наприкінці XIX ст.

Основним джерелом англійського права дотепер є судові та адміністративні прецеденти, які значною мірою визначають характер кримінального, цивільного, конституційного та інших галузей права. Закони з питань конституційного розвитку не систематизовані та не мають внутрішньо узгоджених юридичних форм. Це визначає суперечливий характер англійського конституціоналізму, створюючи розрив між тим, що проголошується, і дійсністю, між конституційною теорією та державною практикою.

Нарешті, збереження в англійському праві старих феодальних форм ще одна характерна риса англійської правової системи. Звичайно, ці старі форми зберегли лише «феодальне найменування», втратили феодальний зміст і стали нормами буржуазного права.

Утім, наявність таких суперечностей не породжує правового, конституційного хаосу. За останні три століття було прийнято багато статутів, які систематизували інститути права і внесли певні зміни до державного права. Це - конституційні угоди, які фактично надають сили закону новим державно-правовим відносинам.

До сказаного слід додати, що, як і раніше, символом стабільності «старої доброї Англії» виступала і виступає монархія, що підтримується як інститут влади переважною більшістю англійців. За відсутності писаної конституції межі влади монарха визначаються усталеними політичними традиціями. Фактичний вплив королівського двору на державне життя є дуже значним.

Вищий центральний судовий орган Великої Британії - Верховний суд правосуддя, який складається з Високого суду (розглядає цивільні справи), Суду корони (розглядає кримінальні справи) та Апеляційного суду. На місцях правосуддя здійснюють мирові судді. Крім того, діють магістральні суди (з кримінальних

справ), виїзні суди (з цивільних справ), поліцейські суди, шерифські суди, спеціальні суди (адміністративні, військові) та ін.

Державно-правовий розвиток Німеччини між двома війнами.

Внутрішні суперечності Другої Німецької імперії, які загострилися внаслідок її поразки в Першій світовій війні, стали причиною **Листопадової буржуазно-демократичної революції 1918 р.**

У лютому 1919 р. у Веймарі почали роботу Установчі збори німецької нації, які в липні того ж року прийняли нову конституцію, що дістала назву **Веймарської конституції** та проіснувала 14 років.

Конституція перетворила Німеччину на буржуазну парламентську республіку, очолювану президентом. Вища законодавча влада належала двом палатам - рейхстагові та рейхсратові.

Рейхстаг обирався на чотири роки загальним, прямим і таємним голосуванням. Виборчі права було надано чоловікам і жінкам віком від 20 років. Рейхстаг вважався нижньою палатою. Верхня палата - рейхсрат (імперська рада) складалася з представників земель, на які поділялася Німеччина.

Обидві палати парламенту не були рівноправними: закони підтверджував лише рейхстаг, а рейхсрат володів тільки правом відкладеного вето. У разі незгоди палат вирішувати питання належало президентові республіки: він або приєднувався до рейхстагу, або виносив вирішення спірного питання на референдум.

Президент республіки обирався на сім років загальним голосуванням (як і рейхстаг). Його влада мало чим відрізнялася від монархічної. Президент міг розпустити рейхстаг. Йому належало командування збройними силами, призначення на вищі військові та цивільні посади. Особливі повноваження давала йому ст. 48, відповідно до якої він міг ввести надзвичайний стан у будь-який момент, який «президент вважає небезпечним для існуючого порядку».

Президент призначав канцлера і за поданням останнього затверджував міністрів. Кожний акт президента вимагав контрасигнації відповідного міністра. У випадку вираження бундестагом вотуму недовіри канцлерові всі міністри повинні були піти у відставку.

У складі країни було 18 земель: 15 республік і 3 вільні міста, які користувалися автономією. Кожна із земель мала свою конституцію, складену відповідно до імперської, свій законодавчий орган (ландтаг) і свій уряд. «Федеративність» була багато в чому фіктивною. Усі важливі питання (зовнішні відносини, армія, грошовий обіг, митниця, зв'язок, шляхи тощо) перебували винятково у компетенції імперії. У питаннях кримінального і цивільного законодавства ландтаги могли «конкурувати» з рейхстагом, але право імперії в усіх випадках мало перевагу над правом земель.

Конституція проголошувала також буржуазно-демократичні свободи. Проголошувалася формальна незалежність судів, заборонялася діяльність надзвичайних судів. Проте зберігало чинність законодавство про військові суди і суди в умовах облогового стану. Було збережено попередній принцип довічного призначення суддів.

Встановлення фашистської диктатури в Німеччині

Парламентарне правління Веймарської республіки регулярно переживало кризи. В умовах загальної економічної кризи 1929-1933 рр. суспільний настрій дедалі більше схилився до відкритої терористичної диктатури, спроможної вивести країну з кризового стану. На авансцену політичного життя вийшла воячина, яка діяла в союзі з нацистською партією.

У 1930 р. перемогу на виборах до рейхстагу здобула **націонал-соціалістична партія**. Апелюючи до національного почуття німців, серед яких панувало невдоволення принизливими умовами Версальського мирного договору 1919 р., і запропонувавши ясну і конкретну програму соціально-економічних перетворень, ця партія стала головною в політичному житті країни. Відповідно до конституції президент П. Гінденбург 31 січня 1933 р. призначив канцлером Німеччини А. Гітлера.

Протягом кількох місяців після приходу до влади фашисти повністю знищили інститути буржуазної демократії, закріплені Веймарською конституцією. Було заборонено всі політичні партії (крім націонал-соціалістичної), розпущено всі громадські організації. Піддавалися жорстоким репресіям усі, хто не були згодні з фашистським режимом.

Закріплюючи одноособову, диктаторську владу, Гітлер 23 березня 1933 р. провів у рейхстазі **закон «Про повноваження уряду»**, який наділив імперський уряд правом видавати акти з будь-яких питань внутрішньої та зовнішньої політики без санкції рейхстагу або президента.

Після смерті президента Гінденбурга в 1934 р. за постановою уряду посаду президента було скасовано, а всю владу сконцентровано в руках **рейхсканцлера** — Гітлера.

Специфікою фашистського режиму в Німеччині була особлива форма організації державного управління суспільством. Механізм такого управління складали:

- ✚ апарат терору (СА - штурмові загони; СС - охоронні загони; СД - органи державної безпеки; таємна поліція - гестапо; «народний трибунал» та інші органи фашистської юстиції);
- ✚ апарат організаційного впливу на населення (націонал-соціалістична партія, націонал-соціалістична жіноча спілка; гітлер-югенд, «трудоий фронт» та ін.);
- ✚ апарат пропагандистської обробки народних мас, який формував суспільну думку та ідеологію.

У **1933 - 1934 рр.** пришвидшився процес централізації внутрішнього державного управління на основі перегляду взаємовідносин імперських і провінційних органів, впровадження унітарної системи державного устрою, ліквідації традиційних елементів федералізму.

До **1935 р.** завершився процес створення нацистської держави в Німеччині, який характеризувався такими рисами:

- ✚ провідні державні посади обіймали представники військово-фашистських кіл;
- ✚ ліквідувалися представницькі установи і форми федеративної державної організації;

- ✚ розпускалися всі політичні партії, крім правлячої націонал-соціалістичної;
- ✚ ліквідувалися всі конституційні буржуазно-демократичні права і свободи;
- ✚ режим законності замінювався терористичною військово-поліцейською сваволею;
- ✚ формально не скасована Веймарська конституція втратила чинність.

Особливості італійського та японського фашизму.

Особливості італійського фашизму

Соціально-економічна платформа, на якій виник і доступився до влади італійський фашизм, у багатьох своїх рисах схожа на німецьку: економічна криза, погіршення соціального становища народу, падіння впливу буржуазних інститутів влади і політичних партій, урядова криза. В Італії справжніми керівниками фашизму стали фінансові, промислові кола, великі латифундисти. Вони чимраз наполегливіше порушували питання про встановлення сильної влади, спроможної стабілізувати ситуацію в країні.

У результаті організованого Б. Муссоліні у жовтні 1922 р. походу 40 тис. «чорносорочечників» на Рим, поданого як прояв «волі народу», Муссоліні призначили главою уряду. Як того вимагала конституція, цей акт здійснив король Італії.

Аби зміцнити своє становище в парламенті, фашисти провели в 1923 р. виборчий закон, який забезпечив їм переваги на виборах до законодавчого органу. Відтак на виборах у наступному році, вони отримали абсолютну більшість депутатських місць.

Закріпившись при владі, Муссоліні перейшов до наступу на демократію. У січні 1926 р. він дістав право на видання декретів-законів. Згодом **надзвичайні закони 1926 - 1927 рр. «Про захист держави»** заборонили всі політичні партії та професійні спілки (за винятком фашистських). Демократичні права і свободи було відкинуто, опозиційну пресу - фактично закрито. Встановили смертну кару за політичні злочини, запровадили надзвичайну юстицію (трибунали, концтабори), адміністративне переслідування і вислання. Опозиційних депутатів було вигнано з парламенту, деяких з них - заарештовано. У країні почалися масові репресії проти політичних противників.

Що ж являв собою **механізм фашистської диктатури** в Італії?

1. Незважаючи на те, що деякі інститути влади було збережено (монархія, парламент, вибори до представницьких органів влади), вони з часом перетворилися на прикриття відкритої терористичної диктатури.

2. Прийнятий закон **«Про повноваження глави уряду»** (1925 р.) позбавляв парламент права контролювати діяльність уряду, звільняв прем'єр-міністра від відповідальності перед парламентом. Змінювався статус міністрів, їхні повноваження зменшувалися фактично до помічників глави уряду.

3. Фашистська партія стала складовою частиною державного апарату. Її статут затверджувався королівським декретом, а керівник - «секретар» - призначався королем за поданням глави уряду.

4. Встановився режим терору, репресій, придушення інакомислення. Відповідно посилювалася карально-репресивна роль поліцейських, судових та інших органів влади. Фашистські бойові загони стали складовою частиною репресивного управлінського апарату.

5. Тоталітарна диктатура Муссоліні всіляко прикривалася законами про **«корпоративну державу»** (1926-1934 рр.).

У країні було створено 22 корпорації (за галузями промисловості). У складі кожної з них були представники фашистських профспілок, підприємницьких спілок, фашистської партії. Головою кожної з 22 корпорацій був Муссоліні (як міністр корпорацій).

Корпорації визнавалися державними органами й діставали право видавати обов'язкові для синдикатів постанови в галузі регулювання трудових угод і виробництва. У 1930 р. створено **Національну раду корпорацій**- дорадчий орган при уряді з питань виробництва і праці.

Встановлення корпоративного ладу дозволило Муссоліні розправитися з парламентом. Замість нього в 1939 р. було створено «палату» фашистських організацій і корпорацій, члени якої призначалися Муссоліні. Її завдання полягало у співпраці з урядом, у підготуванні та виданні законів.

Корпоративна держава була знаряддям економічного і політичного панування монополій, прикриттям тоталітарного фашистського режиму, вірно служила інтересам фашистської партії та її вождям.

Особливості японського фашизму

В обстановці економічних потрясінь і посилення розбіжностей у правлячому таборі японського суспільства панівна в країні фінансова олігархія дедалі більше прагнула до сильної влади, до відкритої військової диктатури.

Після періоду відносної лібералізації політичного режиму напів-абсолютистської держави від кінця 20 - початку 30-х років почався поворот Японії до фашизму, який закінчився встановленням у роки Другої світової війни відкритої монархо-фашистської диктатури.

Риси **фашизації Японії** дістали прояв у її політико-державному устрої?

1. У 30-ті роки було прийнято низку законів, спрямованих на подолання конкуренції, укладено угоди між великими фірмами про квоти виробництва, про контроль над розповсюдженням продукції і встановленням цін. Запроваджено державний контроль над фінансами, торгівлею, транспортом, робочою силою тощо. Ці заходи японського уряду заклали основу економічної політики військово-фашистського режиму.

2. Яскравим показником фашизації Японії стало бурхливе зростання фашистських рухів, які створювалися за прямої підтримки правлячої верхівки.

3. Характерною рисою японського фашизму було те, що він не став наслідком державного перевороту чи конституційного захоплення влади фашистською партією. Фашизм було запроваджено конституційним урядовим способом - створенням 1940 р. **«нової політичної структури»**. Першим кроком була ліквідація будь-якої легальної опозиції військово-фашистському курсові уряду, розпуск парламентських політичних партій. На відміну від Німеччини та Італії, в Японії не було створено єдиної фашистської партії. Головним елементом «нової політичної

структури» стала напів-бюрократична установа «**Асоціація допомоги трону**», на чолі якої стояв прем'єр-міністр.

4. Специфічною особливістю фашистського режиму в Японії було й те, що не партія контролювала армію (як, наприклад, у Німеччині), а навпаки - армія контролювала партію.

5. Нарешті, військово-фашистському режимові Японії була властива й така особливість, як збереження сильної монархічної влади. Збереглися пов'язані з монархією атрибути типу Таємної ради, Міністерства імператорського двору, особливих привілеїв військової еліти, аристократії, придворних.

3. Державно-правовий розвиток країн світу після Другої світової війни **Конституційний розвиток Франції після Другої світової війни.**

На початку ХХ ст. основи державного ладу Франції, як і раніше, формально визначалися конституційними законами 1875 р. Але фактично в державному механізмі тривали зміни, що проявилися ще наприкінці ХІХ ст., зокрема такі як подальше підвищення ролі уряду та його глави; відносне падіння ролі парламенту; зростання бюрократичного і поліцейського апарату.

Найважливіші важелі виконавчої влади у Третій республіці було зосереджено в руках уряду. Фактична роль глави держави - президента, як і раніше, залишалася незначною. Від середини 20-х років було відновлено сформовану наприкінці ХІХ ст. практику обрання на посаду президента малоавторитетних політиків. Передбачені законами 1875 р. президентські прерогативи, у тому числі право розпуску палати депутатів з санкції сенату, від кінця ХІХ ст. практично не застосовувалися.

Одночасно в державному апараті Третьої республіки ще більше зростала роль глави уряду - голови Ради міністрів. Посилення влади уряду тривало й надалі, незважаючи на часті урядові кризи і відставки кабінетів, характерні для режиму Третьої республіки.

Середня тривалість перебування кабінетів при владі не перевищувала шести місяців.

У період між **Першою та Другою світовими війнами** до уряду остаточно перейшло право видання нормативних актів з різних питань державної політики. Воно спиралося на сформовану ще в ХІХ ст. доктрину «регламентарної влади», відповідно до якої уряд міг видавати нормативні акти без делегування йому законодавчих повноважень парламентом, на підставі власних прерогатив. Формально урядові декрети повинні були лише доповнювати, уточнювати законодавство і мали підзаконний характер. На ділі уряди неодноразово приймали акти, які мали силу закону, і скасовували попередні законодавчі акти. Крім того, парламент періодично надавав кабінетам надзвичайні повноваження і виняткове право правотворчості у формі декретів-законів.

Відносне падіння ролі парламенту (Національних зборів) найбільш очевидно позначилося на становищі нижньої палати - палати депутатів. Більшість питань почали вирішуватися в комісіях палати, які обстоювали здебільш позиції уряду. Хоча за тих умов відповідальність уряду перед парламентом залишалася чинним інститутом, найчастіше кабінети йшли у відставку в результаті недовіри, вираженої лише верхньою палатою - сенатом.

Державно-правовий розвиток Німеччини

Потсдамська конференція

Примусивши гітлерівську армію до капітуляції та окупувавши територію Німеччини, союзники - **СРСР, США, Велика Британія і Франція** виробили узгоджену політику відносно Німеччини. Було вирішено, **по-перше**, що війська країн-переможниць займуть кожна одну з чотирьох окупованих зон, а потім (5.06.1945 р.) ухвалили, що з усіх чотирьох командувачів буде утворена Контрольна рада, покликана вирішувати поточні питання, які мають значення для всієї Німеччини.

Нарешті, влітку 1945 р. (17 липня - 2 серпня) у Потсдамі, біля Берліна відбулася конференція глав урядів. Союзники погодилися встановити в Німеччині тимчасовий окупаційний режим, для чого територію країни поділили на чотири зони: радянську - на сході; американську, англійську і французьку - на заході. Було вирішено:

- 1) розпустити німецькі збройні сили і ліквідувати генеральний штаб німецької армії;
- 2) заарештувати і передати суду військових злочинців;
- 3) знищити монополістичні спілки капіталістів - опору фашистського режиму;
- 4) провести очищення німецького державного апарату від військових злочинців (денацифікацію);
- 5) ліквідувати військово-промисловий потенціал Німеччини, щоби вона більше ніколи не могла виробляти зброї.

Відновлялася дія демократичних інститутів: місцевого самоврядування, свободи зборів, слова, преси. Управління окупованою країною зосередилося в Союзній контрольній раді, створеній з представників держав, які окупували Німеччину.

Так тривало до грудня 1946 р., коли було створено спершу сепаратне управління двома західними зонами (американською та англійською), а потім і всіма трьома. Логічним наслідком став поділ Німеччини, який привів до виникнення двох німецьких держав: однієї - на заході (майбутня Федеративна Республіка Німеччини) і другої - на сході (майбутня Німецька Демократична Республіка).

Федеративна Республіка Німеччини

Коли остаточно з'ясувалося, що відтворення Німеччини як єдиної держави неможливе, західна окупаційна влада дозволила трьом західним зонам з'єднатися в єдину державу під назвою Німецької Федеративної Республіки. У 1949 р. нова держава одержала з рук окупантів нову конституцію, названу на честь столичного міста Західної Німеччини Боннською. Вона відновила демократичні інститути влади і управління, деякою мірою була подібною до Веймарської конституції.

Нова німецька держава була побудована на засадах федералізму. Вона складалася з 10 земель, самостійних у своєму бюджеті та незалежних одна від одної. Кожна із земель мала ландтаг і уряд, який володів значною автономією. Було вирішено, що уряд кожної з 10 земель призначатиме своїх уповноважених до верхньої палати парламенту, названої Союзною радою - **бундесратом**.

Нижня палата, чи **бундестаг**, зберегла свою демократичну першооснову. Вона обиралася народом. Система голосування поєднувала в собі те, що називають мажоритарним і пропорційним голосуванням. У першому випадку достатньо

одержати хоча б відносно більшість голосів порівняно з іншими кандидатами в депутати, у другому за партійними списками проходить у парламент саме та кількість кандидатів, яка визначиться кількістю голосів, поданих за даний список. Партія, яка збрала менше 5% голосів, позбавлялася будь-якого представництва. Цей захід, спрямовано як проти комуністів, так і проти націонал-соціалістів, і мав завадити їхньому проникненню до нижньої палати парламенту.

Головним законодавчим органом був бундестаг, хоча його повноваження певною мірою обмежувалися Союзною радою - **бундесратом**. Щодо вирішення деяких питань - зміна Конституції, переділ території, компетенція місцевої влади і навіть фінанси бундесрат наділявся правом абсолютного вето, з чим не могла не рахуватися нижня палата. Для інших випадків верхній палаті надавалося право відкладеного вето. Так стверджувався не фіктивний, а реальний федералізм Західної Німеччини.

Главою держави конституція проголосила **президента**, який обирався на п'ять років. Президент пропонував на затвердження главу уряду, яким у всіх випадках ставав лідер партії, що перемогла на виборах.

Дійсна влада зосереджувалася, як і всюди, в уряді, а надто в руках його глави - **канцлера**. Уряд контролював законодавство, здійснював усю надану йому виконавчу владу.

Важливими функціями наділявся **Федеральний конституційний суд**. Він вирішував у спірних випадках питання про межі компетенції федерації в цілому і кожної землі окремо. Судді конституційного суду призначалися довічно.

Найбільш впливовою партією ФРН є Християнсько-демократична. Під час її правління Західна Німеччина переборола повоєнну розруху і вийшла на одне з перших місць у світі як за загальним обсягом виробництва, так і за продуктивністю праці. Зараз Німеччина входить до трійки найпотужніших індустріальних держав світу поряд із США та Японією.

Правлячою партією була певний час і соціал-демократична партія у блоці з партією зелених. Обом названим партіям зазвичай не вистачало голосів для безконтрольного панування в нижній палаті. За цих умов увійшла до кола правлячих нечисленна партія Вільних демократів, яка претендувала і претендує на важливі міністерські портфелі. Ця партія співпрацювала як із християнськими демократами, популярність яких останнім часом знову зростає, так і з соціал-демократами.

Німецька Демократична Республіка

Спершу Східна Німеччина управлялася радянською військовою адміністрацією. Незабаром до урядової діяльності було залучено Соціалістичну єдину партію Німеччини (СЄПН), яка утворилася в результаті злиття комуністичних і соціал-демократичних партійних організацій. У вересні-жовтні 1946 р. по всій Східній Німеччині було проведено вибори до органів місцевого самоврядування і земельних парламентів - ландтагів. СЄПН одержала понад 50% голосів на обцинних виборах і 47% на виборах до ландтагів.

Далі відбувалися реформи соціалістичного характеру. Було конфісковано майно монополій, проведено аграрну реформу. Одночасно визначилася соціалістична орієнтація щодо перетворення промисловості й колективізації сільського господарства. Народний конгрес Східної Німеччини (березень 1948 р.)

обрав Німецьку народну раду і доручив їй виробити конституцію майбутньої НДР. 7 жовтня того ж року Народна рада оголосила про створення Німецької Демократичної Республіки (НДР) як особливої та самостійної держави. Водночас Народна рада перетворила себе в тимчасову палату НДР. Відтак уряд СРСР надав урядові НДР функції державного управління, які доти покладалися на радянську військову адміністрацію.

Перші загальнонародні вибори до законодавчої палати НДР відбулися 1949 р. Партії, які існували і легалізувалися до того часу, виступили з єдиною програмою та єдиним списком кандидатів у депутати. Квоту, що припадала на кожну партію, було визначено заздалегідь. Так почала існування східнонімецька демократія.

У 1952 р. конференція СЄПН прийняла рішення про побудову соціалізму в НДР. Через 16 років нова Конституція НДР (1968 р.) констатувала факт ліквідації в НДР усіх форм експлуатації людини людиною - тобто перемогу соціалістичних виробничих відносин.

Тим часом Західна Німеччина дедалі більше випереджала Східну за рівнем промислового розвитку, рівнем життя, ступенем демократизації суспільства.

У 1989 р. в результаті політики перебудови в СРСР склалася сприятлива ситуація, за якою возз'єднання ФРН і НДР стало неминучим. І воно здійснилося на засадах Боннської конституції 1949 р.

Конституційний розвиток Японії

Поразка Японії у війні та її повна капітуляція справили вирішальний вплив на подальший державно-правовий розвиток країни. У 1945 р. в Японії висадилися американські війська, було встановлено окупаційний режим. Фактична влада перейшла до американської військової адміністрації, очолюваної генералом Д. Макартуром. Окупаційна влада США здійснила ряд демократичних перетворень: запровадила загальне виборче право, підтвердила свободу слова, друку, зборів, мітингів, віросповідання та ін., заборонила фашистські партії та організації. Головних військових злочинців було передано судові Міжнародного трибуналу і засуджено. Склад нового уряду було узгоджено зі штабом окупаційних військ. Демонтаж старого фашистського режиму почався з повної демобілізації японської армії, скасування всіх інших військових органів, ліквідації таємної поліції, розпуску мілітаристських громадських організацій, скасування нормативних актів, які зафіксували військово-поліцейський режим. Апарат державного управління піддався реорганізації та в основному позбувся найбільш шовіністично, промілітаристськи налаштованих чиновників.

Важливі перетворення було проведено в царині соціально-економічних відносин. **У 1946 р.** законом про аграрну реформу скасовано велике за японськими масштабами землеволодіння, тобто головним чином поміщицьке. На селі утверджувалося фермерство.

Перетворення у промисловості та банківській справі були пов'язані насамперед із декартелізацією «дзайбацу» (військово-промислових монополій). Хоча повної демонополізації проведено не було, та все ж завдяки певному переділові з'явилася значна кількість середніх, відносно самостійних, переважно акціонерних установ і підприємств. Контрольний пакет акцій багатьох із них опинився в руках великого капіталу.

Було внесено демократичні зміни до трудового й соціального законодавства. Відновлялося право на створення профспілок, укладання ними колективних договорів, передбачалося право на проведення за наявності певних умов страйків, установлювався 8-годинний робочий день, щорічні оплачувані відпустки, запроваджувався відносно демократичний порядок соціального страхування та ін.

У підсумку досить радикальні соціально-економічні та політичні заходи перших повоєнних років привели не лише до ліквідації всього пов'язаного з «ною економічною» і «ною політичною» структурами, а й до скасування в Японії всіх пережитків феодалізму та фашизму, до перебудови суспільно-економічного ладу на ліберально-демократичних засадах.

Конституція 1947 р.

Ліберально-демократичні перетворення у сфері державного устрою були затверджені новою конституцією. Її головні положення розроблялися американською адміністрацією в Японії. На цій основі японським урядом було підготовлено проект. У 1946 р. його затвердив парламент, вибори до якого проводилися на початку того ж року на основі нового виборчого закону (виборчі права одержали жінки, було знижено віковий ценз та ін.).

У 1947 р. Конституція Японії набула чинності.

Встановлювалася ліберально-демократична парламентська монархія в її найбільш чіткій і послідовній формі.

Збереження монархії (на чому особливо наполягала більшість парламентарів) припускало водночас радикальну зміну ролі та місця імператора в державі. Відтепер він розглядався як «символ держави та єдності держави і єдності народу». Його статус визначається волею всього народу, якому належить суверенна влада (ст. 1). Компетенція монарха істотно обмежувалася. У дусі англійського конституціоналізму він, за поданням парламенту, призначає прем'єр-міністра, головного суддю Верховного суду, за порадою та зі схвалення Кабінету міністрів здійснює промульгацію поправок до Конституції, законів, урядових указів і договорів, а також скликає парламент, розпускає палати парламенту, оголошує загальні вибори, підтверджує призначення і відставки міністрів, інших вищих посадових осіб, підтверджує загальні й приватні амністії, пом'якшує покарання тощо.

Всі інші дії імператора, які стосуються справ держави, можуть бути розпочаті й набути законної сили не інакше, як за порадою і зі схвалення Кабінету міністрів, який несе за них відповідальність перед парламентом.

Отож, конституція відвела імператорові роль англійського монарха - «царювати, але не управляти», забезпечуючи історичну спадкоємність у розвитку держави, непорушність її основ. Можливо, правлячі кола хочуть бачити в монархії певний ідейно-емоційний чинник впливу на громадян, особливо в період виникнення виняткових, надзвичайних обставин.

За Конституцією парламентові належить законодавча влада. Він складається з палати представників і палати радників. Перша обирається на чотири роки, друга - на шість років із переобранням половини радників кожні три роки. Передбачається парламентська недоторканність. Установлюється такий порядок ухвалення законів: проект обговорюється в палатах, а після прийняття його обома палатами стає

законом (виняток становлять окремі випадки, передбачені Конституцією). Прийнятий палатою представників законопроект, щодо якого палата радників прийняла інше рішення, стає законом після його повторного затвердження палатою представників 2/3 голосів депутатів, які були присутніми.

Важливу перевагу має палата представників і під час обговорення бюджету. Якщо палата радників ухвалила щодо бюджету рішення, яке відрізняється від рішення палати представників, і якщо угоди між палатами не було досягнуто або палата радників не прийняла остаточного рішення протягом 30 днів, за винятком часу перерви в роботі парламенту після прийняття бюджету палатою представників, то рішення палати представників стає рішенням парламенту.

Кожна палата одержала право проводити розслідування з питань державного управління і вимагати при цьому явки і показань свідків, а також подання протоколів. Прем'єр-міністр і міністри повинні бути присутніми на засіданнях парламенту, якщо це необхідно для надання ними відповідей і роз'яснень. Парламент також дістав право створювати з числа депутатів суд для розгляду в порядку імпичменту справ тих суддів, проти яких порушено справу про усунення їх від посади.

Виконавча влада вручалася Кабінетові міністрів, який мав здійснювати її в рамках Конституції та законів, прийнятих парламентом. Прем'єр-міністр висувався парламентом із кола його членів і далі призначався імператором. Прем'єр як глава виконавчої влади наділявся важливими повноваженнями щодо формування кабінету і відповідно - у визначенні його політики. Він призначав міністрів і міг на свій розсуд усувати їх від посади.

За Конституцією судова влада належала Верховному суду і судам нижчих інстанцій. Головний суддя Верховного суду призначався імператором за поданням Кабінету міністрів. Решта суддів призначалися Кабінетом міністрів із осіб, запропонованих Верховним судом. Цей суд як вища інстанція уповноважувався вирішувати питання про конституційність будь-якого закону і нормативного акта.

До Конституції було введено спеціальну главу: «Права та обов'язки народу». В ній, крім традиційного переліку основних прав і свобод, оголошених «непорушними і вічними», йшлося про відмову у визнанні аристократичних інститутів, проголошувалися демократичні принципи юстиції: нікого не можна примушувати свідчити проти самого себе; ніхто не може бути засуджений у випадку, коли єдиним доказом проти нього є його власне зізнання, тощо.

Конституція декларувала відмову Японії на «вічні часи» від війни, а також «... від погрози застосування збройної сили як засобу розв'язання міжнародних спорів» (ст. 9). В ім'я цієї мети Японія зобов'язувалася не створювати суходільних, військово-морських і військово-повітряних сил, так само як й інших засобів ведення війни.

Проте, всупереч Конституції, незабаром після її прийняття, під найменуванням «сили оборони» в Японії було створено сучасні армію і флот.

Конституційний розвиток Франції

Конституція 1946 р. Четверта республіка

Влітку 1944 р. англо-американські війська висадились у Франції. До кінця того ж року Францію було в основному визволено. Найважливішим питанням

внутрішньополітичного життя країни після її визволення було майбутнє державного ладу, проблема нової конституції. Після розгрому фашистського рейху силами антигітлерівської коаліції Тимчасовим урядом Франції (серпень 1945 р.) було затверджено положення, відповідно до яких одночасно з проведенням виборів до Установчих зборів, покликаних скласти нову конституцію, мав відбутися референдум. Виборцям слід було відповісти на два запитання:

1. хочуть вони, щоби було прийнято нову конституцію або мають залишитися в силі конституційні закони 1875 р.;

2. буде проект конституції, прийнятий Установчими зборами, остаточним чи він повинен бути затверджений наступним референдумом.

Під час референдуму 96,4% виборців висловилося за прийняття нової конституції, 66,3% виборців - за наступне затвердження конституції Народними зборами.

У квітні 1946 р. Установчими зборами було завершено складання проекту конституції. Передбачалося створення однопалатного суверенного парламенту. Президент позбавлявся низки своїх колишніх прерогатив: права відкладеного вето, розпуску парламенту, помилування тощо. Конституційно закріплювалася націоналізація окремих галузей промисловості.

Референдумом цей проект було відхилено. Згідно з результатами референдуму, потрібні були вибори до нових Установчих зборів. У перебігу нових виборів комуністична партія збрала майже 5204 тис. голосів, соціалістична - 4190 тис., МРП - 5596 тис. Було складено новий проект конституції, якого у жовтні 1946 р. затверджено референдумом. Одночасно у Франції виникла четверта республіка.

У преамбулі Конституції 1946 р. урочисто підтверджувалися права і свободи людини і громадянина, проголошені Декларацією прав і свобод людини і громадянина 1789 р. Крім того, проголошувалися: рівні права всіх громадян незалежно від статі, право на одержання роботи незалежно від переконань, поглядів, віросповідання тощо.

Конституція передбачила заснування **парламентської республіки**. Франція проголошувалася неподільною, світською, демократичною і соціальною республікою. Закріплювалася належність національного суверенітету французькому народові.

Парламент складався з двох палат: **Національних зборів (національної асамблеї)**, що формувалися способом загальних рівних виборів, і **Ради республіки**, яка формувалась комунами та департаментами на основі загального виборчого права. Законодавча влада зосереджувалась у Національних зборів, тоді як Рада республіки наділялася правом вносити поправки до законопроектів.

Президент обирався на сім років обома палатами і мав право формувати уряд за погодженням із Національними зборами. Влада президента була досить обмеженою. Його нормативні акти визнавалися недійсними, якщо не скріплювалися підписом відповідного міністра, який і ніс за них відповідальність (контрасигнатура).

Було затверджено **Вищу раду магістратури**, куди входили президент, міністр юстиції, шість членів, обраних Національними зборами, тощо. Рада діяла як вища судова інстанція.

Органом виконавчої влади була **Рада міністрів**. Її голова забезпечував виконання законів, керував державним апаратом, збройними силами. Рада міністрів несла колективну відповідальність перед Національними зборами за загальну політику кабінету та індивідуальну - за власну діяльність. Лише абсолютна більшість депутатів Національних зборів могла відмовити кабінетові в довірі, що приводило до його відставки.

Конституція 1958 р. (п'ятої республіки), зберігаючи традиційні засади поділу влади, кардинально змінювала співвідношення гілок влади. Основою нового державного укладу стала президентська влада.

Президент визнавався «гарантом національної незалежності й територіальної цілісності» республіки. Він призначав уряд, не беручи до уваги розстановку політичних сил у парламенті, сам головував у **Раді міністрів**, мав безпосередню урядову владу, був главою збройних сил. Президент користувався правом розпуску парламенту, міг узагалі перебрати всю повноту державної влади, «коли заснування республіки, незалежність нації... виявляються під серйозною і безпосередньою загрозою» (ст. 16). Обрання президента (на 7 років) здійснювалося тепер незалежно від парламенту колегією виборщиків, де депутати парламенту були в меншості перед представниками комун і департаментів.

Конституція розширила й повноваження глави уряду, на якого покладалося завдання проведення «політики нації» (ст. 20). Заборонялося поєднувати посаду в уряді з депутатським мандатом, що було важливим нововведенням у французьких конституційних порядках.

Другою особою в державі конституція вважала прем'єр-міністра, який керує діяльністю уряду та забезпечує виконання законів. Він скріплює своїм підписом акти президента, за що й несе відповідальність перед парламентом.

Парламент складається з двох палат: **Національних зборів**, які обираються прямим голосуванням громадян, і **сенату**, що обирається непрямым голосуванням. Передбачається парламентська недоторканність депутатів.

Особливу увагу Конституція приділяє відносинам між законодавчою та виконавчою гілками влади. Парламент видає закони тільки в межах ст. 34 (кримінальне, цивільне, трудове право, судочинство, податки тощо). Інші питання вирішуються в адміністративному порядку (насамперед, декретами кабінету). Одночасно ст. 49 передбачає відповідальність уряду перед парламентом.

Особливе місце Основний закон відводить **Конституційній раді**, яка складається з дев'яти радників. Вони призначаються порівну головами палат і президентом, але голова Конституційної ради - лише президентом, і його голос вирішує питання, якщо голоси розділяються порівну. До складу ради довічно входить і колишній президент.

Контроль за нормативними актами виконавчої влади виконує **Державна рада**.

У 1962 р. де Голль завершив конституційну реформу, провівши референдум (частково з порушенням правила, передбаченого Конституцією 1958 р.) **про новий порядок обрання глави держави**. Надалі президент обирався не колегією виборщиків (яка налічувала близько 80 тис. осіб), а загальним голосуванням, що додатково посилювало його незалежність, причому вільне висунення в президенти

обмежувалося. Глава держави посів практично рівнозначне представницькому парламентові конституційне становище, що, безперечно, збільшило його владу.

За формою правління Франція дедалі більше ставала **президентською республікою**.

Парламент, який складався з двох рівноправних палат - Національних зборів і сенату, зберіг законодавчі повноваження, але було скорочено його бюджетні права. Уряд знову одержав конституційне право на законотворчість у порядку ордонансів (із наступним їх схваленням).

У цілком самостійний інститут влади оформилася Конституційна рада (утворювана з дев'яти радників на засадах рівного їх делегування президентом, сенатом і головою Національних зборів на дев'ять років з оновленням на третину). Конституційна рада отримала повноваження контролювати вибори всіх гілок влади і право розгляду конституційності законів аж до їх анулювання (рішення ради оскарженню не підлягали).

Загалом Конституція 1958 р. встановила цілком авторитарний режим, подібний до тих, які характеризували Францію XIX ст.

У 2000 р. до Конституції було внесено зміни, згідно з якими президент Франції обирається загальними і прямими виборами за таємного голосування строком на п'ять років.

Франція є членом Європейського Союзу. Договір про **Європейський Союз** підписали 12 держав у лютому 1992 р., зокрема Велика Британія, Бельгія, Данія, Італія, Іспанія, Німеччина, Португалія та ін. У 1998 р. до ЄС входили 15 держав. Процес розширення ЄС тривав і в XXI ст. Головна мета ЄС: формування і зміцнення союзу держав Європи, посилення економічної та соціальної взаємодії, розвиток співпраці, забезпечення демократичних прав людини і громадянина.

Одним із найголовніших завдань після Другої світової війни стало формування нової міжнародної організації для підтримання миру і безпеки, співпраці між державами. Адже **Ліга Націй**, як орган колективної безпеки, не змогла суттєво вплинути на перебіг світового розвитку і запобігти підготуванню та розв'язанню Другої світової війни. Тому виникла гостра необхідність переглянути концепцію міжнародного співтовариства. У 1942 р. з ініціативи США, Великої Британії та СРСР у Вашингтоні представники 26 держав проголосили **Декларацію Об'єднаних Націй**. У ній закріплено, що країни повинні відмовитися від застосування сили, погроз, агресії та встановити більш надійну безпеку, забезпечити мирне співіснування незалежних суверенних держав. Зазначені принципи було покладено в основу **Статуту ООН**, якого підписали 50 держав - засновниць ООН на конференції у Сан-Франциско в червні 1945 р.

Серед держав засновниць ООН, такі країни, як США, Велика Британія, СРСР, Франція, Китай, УРСР, БРСР, Польща та ін. **Членами ООН станом на 2005 р. є 191 держава**. Керівними органами відповідно до Статуту ООН є: Генеральна Асамблея, Рада Безпеки, Економічна і Соціальна Рада ООН, Рада ООН з опіки, Міжнародний суд ООН та Секретаріат ООН. Штаб центральних установ ООН розміщено у Нью-Йорку (США). За центральними органами ООН закріплено правоздатність, привілеї та імунітети. Одним із видатних досягнень діяльності Генеральної Асамблеї ООН є розроблення та прийняття **Загальної декларації прав людини 1948 р.**, реалізація

якої має забезпечувати становлення і розвиток правової держави, формування громадянського суспільства.